

HUMANİTAR VƏ SOSIAL ELMLƏR BÖLMƏSİ

UOT - 101.1.

Ağasəlim Həsənov
AMEA Fəlsəfə İnstitutu, fə.ü.f.d.

MULTİKULTURALİZMİN MODELƏRİ

Məqalədə multikulturalizmin mahiyyəti açıqlanır və onun müxtəlif modelləri nəzərdən keçirilir. Bəzi inkişaf etmiş ölkələrin multikulturalizm modelləri müqayisəli təhlil olunur. Həmçinin, multikulturalizmə milli təhlükəsizlik maraqları aspektindən yanaşan və ehtiyatlı siyasət yürüdən ölkələr də nəzərdən keçirilir. Qeyd olunur ki, multikulturalizm siyasəti ölkənin milli maraqları və təhlükəsizliyi ilə uzlaşdırılmalı, ikincilər prinsipial məqamlar kimi öndə olmalıdır. Yəni, etnik, dini müxtəlifliyin inkişaf etdirilməsinə yaradılan şərait gələcəkdə seperatizmə yol açmamalı və ölkənin suverenliyinə təhlükə törətməməlidir.

Multikulturalizm müxtəlif ənənələrə və mədəni normalara malik insanların intensiv birgə yaşamasıdır. Modern cəmiyyətlərdə mədəni müxtəliflik qaçılmazdır. Multikulturalizmdə tək ümumi mədəniyyət ideyası deyil, bərabər hüquqlara malik çoxlu mədəniyyətlərin birgə yaşaması əsasdır. XX əsrin sonlarını müxtəlif mədəniyyətlərə malik tolerant cəmiyyətlərin meydana çıxdığı dövr kimi qəbul etmək olar.

Müasir dövrdə bəzi dünya ölkələrinin təmsalında multikulturalizmin fərqli modellərindən bəhs etmək olar:

Birinci model. Tarixən multikulturalizmi dövlət siyasəti kimi təqdim etmənin ilk səyləri 1960-cı illərdə Kanadada federal dövlətin inteqrasiyası ilə bağlı göstərilmişdir. Hətta bu vaxt belə hesab olunurdu ki, bilinqvizm (Bilinqvizm (ikidillik) - əhalinin müəyyən qruplarının iki və ya daha çox dildə danışa bilməsi) siyasəti milli barışıqə öz töhfəsini verəcək, anqlofon və frankofon icmaları arasında kəskin ziddiyyətləri aradan qaldıracaqdır.

Kanada multikulturalizmi ölkəni “əridən qazan” kimi deyil, mədəni mozaikalar ölkəsi kimi başa düşməyə xidmət etməli idi. Digər multi-etnik dövlətlərdən fərqli olaraq, burada iki icma arasındakı mürəkkəb iqtisadi, sosial və mədəni ziddiyyətləri həll etmək üçün *milli identikliyin siyasi interpretasiyası prinsipindən* istifadə olundu. 1977-ci ildən burada miqrantlarla bağlı siyasətdə böyük dəyişikliklər baş verdi və sosial məsələlər deyil, ideologiya üstünlük təşkil etməyə başladı. Onun əsas məqsədi cəmiyyətin bütün üzvləri üçün onların etnik mənşəyi və dinindən asılı olmayaraq sosial bərabərliyə nail olmaq, ölkənin gələcəyi üçün bərabər vəzifələr və məsuliyyəti, bərabər sosial imkanları təmin etməklə milli identikliyi formalaşdırmaq idi.

Multikulturalizmin Avstraliya modelində etnik amillərlə bağlı məqamlara xüsusi diqqət yetirilir. Bu modelin əsas ideologiyası G.Zubrijtskinin 1983-cü ildə irəli sürülmüş olduğu “Bütün avstraliyalılar üçün multikulturalizm” adlı sənəddə müəyyənləşmişdi [2, s.47-51]. Burada ölkənin gələcək inkişafı multikulturalizmin tanınması və həvəsləndirilməsi ilə əlaqələndirilirdi. Bu yanaşmada əsas çətinlik etnik və mədəni plüralizmin inkişaf etdirməyin bu ölkə üçün spesifikliyində və vahid, ümumi Avstraliya identikliyinə tətbiqi məsələsindən ibarət idi. Siyasətdə və ideologiyada etnikliyi neytrallaşdırmağa çalışan Kanada multikulturalizmindən fərqli olaraq, Avstraliya multikulturalizmi dominant sosial dəyər kimi etnik qrupları və onların mədəniyyətlərini əsas götürür. Uyğun olaraq, 1970-ci illərin sonlarından dövlətin sosial yardımı ümumilikdə miqrantlara deyil, müəyyən etnik qruplara göstərilir. Bu siyasət onların daxili özünüidarədə rolunun artmasına, etnik icmaların başçılarının nüfuzunun artmasına xidmət etmiş oldu. Etnik qrupların liderləri dövlət tərəfindən öz məqsədlərinə çatmaq üçün aktiv şəkildə istifadə olunur.

Amerika Birləşmiş Ştatları yarandığı ilk gündən multi-etnik cəmiyyət olsa da burada “multikulturalizm” anlayışı yalnız 1970-ci illərdə “etnik dirçəlmə” formasında meydana gəlir. “Əridən qazan” siyasəti ideoloji prinsip kimi ölkədə baş verən prosesləri artıq izah etmək iqtidarında deyildi. Amerikada “əridən qazan” ideyası assimilyasiya üçün əsas kimi çıxış edirdi. Bu ideyaya əsasən yeni elementlər bütövün səciyyəvi xüsusiyyətlərini mənimsəyərək öz fərqli cəhətlərini itirirlər. Fərqlər

azaldıqca (xüsusilə mədəni dəyərlər sistemləri) qarşılıqlı anlama və qarşılıqlı məsuliyyət daha da artır.

Avstraliya və Kanadadan fərqli olaraq ABŞ-da multikulturalizm hökumət tərəfindən, yeni yuxarıdan deyil, dörd etnik qrupun – polyakların, yunanların, italyanların və slovakların sosial hərəkətinin fəallaşmasının nəticəsi kimi aşağıdan irəli sürülmüşdür. Bu, hökumətə təkcə ağdərili anqlosaksonlara deyil, həmçinin ölkənin qaradərili vətəndaşlarına da münasibətdə siyasəti yenidən nəzərdən keçirməyə imkan verən çox mühüm bir presedent idi. Onu da qeyd etmək ki, qaradərililərin hərəkəti həlledici anda azsaylı, lakin olduqca güclü təsir imkanlarına malik yəhudi əhalisi və nüfuzə malik tələbə hərəkəti tərəfindən dəstəklənmişdi.

Qaradərili əhali ilə dövlət arasında münaqişənin siyasi səviyyədə nəzərdən keçirilməsi ağ qeyri-anqlosakson vətəndaşlarla münasibətlərdə də de-fakto leqal siyasi disfunksiyanın mövcudluğunu ortalığa qoymuş oldu və bu problemi siyasi sferadan (yəni dövlətlə etnik qruplar arasındakı şaquli münasibətlərdən) mədəniyyət sahəsinə keçirməyə imkan verdi. Amerikada multikultural cəmiyyətin tanınmasında leqal məsələlərdən mədəni müstəviyə keçid istər qaradərililərin, istərsə də ağdərililərin vətəndaş hüquqları uğrunda mübarizəsini siyasətsizləşdirmək imkanını yaratdı. Amerika cəmiyyətinə integrasiya olunmuş əvvəlki miqrant qruplarından fərqli olaraq, katoliklər ispan dilini iki nəsil boyu qoruyub saxlaya bildilər. Amerikanın bəzi ştatlarında ispan dili ikinci rəsmi dilə çevrilmişdir. Cənub ştatlarının şəhərlərində Latin Amerikasından olanların üstünlük təşkil etməsi belə fikrə gəlməyə imkan verir ki, onlar öz mədəniyyətlərini və fərqli identiklərini qorumaq əzmindədirlər. T.Eriksenin yazdığı kimi, “əgər ispanidilli icma ispan dilini öz ana dili kimi saxlamaqda müvəffəqiyyətə nail olsa, biz Amerika dövlətinin qurulmasının yeni fazasının şahidi olacağıq ki, bu vaxt lingvistik müxtəliflik millətin varlığının şərtinə çevrilmiş olur” [3, s.93].

Lakin Amerika multikulturalizmi timsalında bu, lingvistik və mədəni plyuralizmdən daha çox etnikliyin artan rolundan xəbər verir. Amerika dövləti etnik cəhətdən strukturlaşmış cəmiyyətin bariz nümunəsidir. Burada etnikliyin qurulması pan-etnik qrup strukturlarının yaradılması istiqamətində baş verir ki, bu da onların siyasi çəkisinin və imkanlarının böyüməsinə imkan verir. Məsələn, etnik koreyalılar, vyetnamlılar və çinlilər arasında mövcud olan o qədər də mühüm olmayan fərqlər onlara ümumi siyasi maraqlar naminə “Amerika asiyalıları” adı altında birləşməyə mane olmur. Oxşar vəziyyət amerikalı qaradərili arasında da mövcuddur. Belə ki, qrup maraqları nöqtəyi-nəzərdən Karib hövzəsindən olan qaralar mərkəzi Afrikadan olan miqrantlardan özlerini elə də fərqləndirmirlər.

Beləliklə, ABŞ-da hazırda qüvvədə olan multikulturalizm dövlət ideologiyasının mühüm komponenti rolunda çıxış edir.

İkinci model. Amerika ilə müqayisədə Avropa ölkələrindəki multikulturalizm modelləri fərqlənir. Belə ki, Avropa ölkələrinin immiqrantların qəbulu və ya assimilyasiyası ilə bağlı siyasəti daha sərtliliyi ilə seçilir. Bu da Avropaya gələn digər rəngdən, ənənələrdən və dinlərdən olan insanların yerli mühitə çətin adaptasiyası ilə bağlıdır. Zənnimizcə, yerli əhalidə narahatlıq doğuran əsas məqam budur.

Avropa ölkələrinə miqrant axını həmin ölkələrdə işsizlik problemini dərinləşdirir. Ötən əsrin 70-ci illərində iqtisadiyyatın radikal transformasiyası zamanı ixtisasız işçilərə tələbat xeyli yüksəlmişdi. Bir çox fəhlələrin işsiz qalması nəticəsində əmək bazarında rəqabət güclənmişdi və bu sosial sferada gərginliyin artmasına səbəb olmuşdu. Digər mədəniyyətlərdən olan əmək miqrantlarının sayının artması nəticəsində rasizm, etnik ədavət, ayrı-seçkilik kimi fenomenlər meydana gəlməyə başladı ki, bunlar da təkcə iqtisadi deyil, həm də sosial-mədəni məzmun daşımağa başladı. Yerli əhali ilə gəlmələr arasında ciddi mədəni fərqlər özünü biruzə verməyə başladı. Məlum oldu ki, miqrasiya ağrısız qarşılınmış və heç də həmişə pozitiv nəticələr vermir.

Almaniya Qərbi Avropada emiqrasiya üçün ən açıq ölkələrdəndir. Bu dövlət immiqrant ölkəsi kimi tanınmağa razılıq vermişdir. Federal Statistika Agentliyinə görə, bu gün Almaniya 15 milyon nəfər miqrant yaşayır (ölkə əhalisi 81,2 milyon nəfərdir). Tədqiqatçı A.İ.Kuropyatnik yazır: “...Almaniyanın əhalisi multikulturalizmin perspektivlərindən şok keçirmişdir. ...Belə bir vəziyyət Almaniya əhalisinin uzun əsrlər boyu inkişaf etdirilmiş gündəlik həyatını korlamaqdadır” [4, s.307]. Ev sahibi olan cəmiyyətin integrasiya olunmaq istəməyən etnik azlıqların üzvlərinə inamsızlığı və narazılığı (iş yerlərinin tutulması, yerli adət-ənənələrə uyğunlaşmama, etika və əxlaq haqqında müxtəlif düşüncələr) yerli əhalinin etirazlarının artması ilə müşahidə olunmaqdadır.

Daha sonra etnik azlıqlara qarşı eyni münasibət Böyük Britaniya və Fransa liderləri də nümayiş etdirməyə başladılar.

Fransalı alimlər bu siyasətin neqativ nəticələrini əsas götürərək, sübut etməyə çalışırlar ki, müəyyən mədəni qruplara xüsusi hüquqların verilməsi etnik icmaların müvəqqəti təcrid edilmiş vəziyyətdə olmasını daımlaşdırır və bununla da cəmiyyətin bölünməsinə və icmalararası ziddiyyətlərin artmasına səbəb ola bilər. Qrupun özünəməxsusluğunun istənilən şəkildə qanuni tanınması onlar tərəfindən yeni-yeni tələblərin irəli sürülməsinə gətirib çıxarır. Beləliklə, mədəni plüralizmin institutlaşması sosial və siyasi plyuralizmlə nəticələnir. Belə cəmiyyətin xırda hissələrə bölünməsi, fraqmentasiyası qaçılmazdır.

Milli və mədəni identikliklərinin 1990-cu illərdən başlayaraq çox tez pisləşməsinin şahidi olan bir sıra Avropa və xüsusən də Skandinaviya tədqiqatçıları *sosioloji və mədəni təhlükəsizlik konsepsiyasını inkişaf etdirmişlər*. Onlar immiqrant icmalarının rahat şəkildə milli mədəniyyətə inkorporasiya olunmalarının potensial məhdudiyyətlərini (məsələn, öz mədəni xüsusiyyətlərini, doğma dillərini itirmələrini) qiymətləndirməyə başladılar.

Almaniya kansleri Angela Merkel Qərbi Avropada multikulturalizmə ilk reaksiya verən Avropa lideri oldu. O, 2010-cu ilin oktyabr ayında Potsdam Xristian Demokrat İttifaqı (PXDİ) gənclər təşkilatının iclasındakı çıxışı zamanı Almaniyanın təhsil sistemində multikultural yanaşmanı kəskin şəkildə tənqid etdi və müxtəlif millətlərdən olan insanlar üçün ayrı-ayrı məktəblərin mövcudluğunun immiqrant uşaqların onları qəbul edən icmalara inteqrasiyasını məhdudlaşdırmasına şərait yaratdığını qeyd etdi. Merkel belə məktəblərin şagirdlərin sosial inkişafına əngəl törətməklə onlar tərəfindən alman dilinin mənimsənilməsinə mane olmasını diqqətə çatdırdı. Məsələn, onun fikrincə, türk immiqrantların uşaqları Almaniyaadakı müavinətlərdən bəhrələnsələr də eyni zamanda buradakı türk məktəblərinə gedir, türkcə kitab oxuyur, türk qonşuların yaxınlığında yaşayır və türk telekanallarına baxırlar.

Böyük Britaniyanın sabiq baş naziri Devid Kameron ölkədə yaşayan gənc müsəlmanlarda öz etnik icmalarına tam bağlılıqdan başqa bir identikliyin olmamasını və multikulturalizmi tətbiq etmək üçün müəyyənəşdirilmiş inteqrasiya modelinin effektivliyini və hətta təhlükəliliyini təəssüf hissilə nəzərə çatdırdı. Onun fikrincə, etnik azlıqlara öz “tarixi identikliklərini” qoruyub saxlamaq üçün verilmiş azadlıq Böyük Britaniyanı sepreqasiya olunmuş cəmiyyətə aparır və bunun izlərini indidən aydın görmək mümkündür [5].

Fransız politoloq A.Turen hesab edir ki, Fransada multikulturalizmin genişlənməsi mövcud sistemin məhvi ilə nəticələne bilər. Digər fransız tədqiqatçıları daha da irəli gedərək belə qərribə fikirlər səsləndirirlər ki, dünyada guya multikultural dövlət yoxdur və bu vəziyyətin özü qeyri-təbii olduğu üçün o, milli deqradasiyaya aparır və əksinə, ölkədə vahid dominant mədəniyyət mövcud olmalıdır və onun daxilində digər mədəniyyətlər özlərini qoruyub inkişaf etdirməlidirlər. 2011-ci ildə Fransa prezidenti Nikolya Sarkozi etiraf etdi ki, birlikdə yaşamaq və bir-birinə hörmət cəhdi tamamilə uğursuzluğa düşər olmuşdur. Oxşar fikirləri Avropa Şurasının nümayəndələri, Norveç, Belçika və Niderland rəsmiləri də səsləndirmişlər. Bu isə hazırda multikulturalizmə fərqli münasibətin olması göstərir.

Daha sonra qeyd edək ki, ümumiyyətlə geniş mədəni sferada azlıqların müvəffəqiyyəti çoxluğun mədəni hüquqlarının pozulması hesabına baş verməməlidir. İstər çoxluğun, istərsə də milli, dini azlıqların hüquqları ölkə konstitusiyasının müəyyən etdiyi norma və qaydalara uyğun tənzimlənməlidir. Həmçinin, cəmiyyətdə multikultural mühitin yaranması üçün fərdlər ümumi razılığa gəlməli, kompromisə getməli, öz ideallarından müəyyən qədər imtina etməli, digər vətəndaşların baxışları ilə razı olmalı, əks fikirlərə də hörmətlə yanaşmalıdırlar.

Azərbaycan Respublikasının millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşaviri Kamal Abdullayev qeyd edir: “Tarixi prosesdə formalaşan etnik-mədəni müxtəlifliklər ... və onların əsasını təşkil edən etnik-mədəni dəyərlər xalqların və dövlətlərin inkişafında mühüm rol oynayır. Lakin bu müxtəlifliklər dövlət tərəfindən tənzimlənmədikdə və yaxud düzgün tənzimlənmədikdə, ölkədə uyğun multikultural siyasət formalaşmadıqda ciddi problemlər, hətta münaqişələr baş verir. Buna görə də bu müxtəlifliklərin düzgün tənzimlənməsi çoxmədəniyyətli dövlət üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir [1].

Multikulturalizmə fərqli yanaşmaların mövcud olması anlaşılandır. Bəzi inkişaf etmiş ölkələrin multikulturalizmə önəm verməməsinin əsas səbəbi orada oturuşmuş vətəndaş cəmiyyətinin ol-

ması ilə bağlıdır. Digər tərəfdən isə multikulturalizmə milli təhlükəsizlik maraqları aspektindən yanaşan və ehtiyatlı siyasət yürüdən ölkələrin sayı da kifayət qədərdir. Multikulturalizm siyasəti ölkənin milli maraqları və təhlükəsizliyi ilə uzlaşdırılmalı, ikincilər prinsipal məqamlar kimi öndə olmalıdır. Yəni, etnik, dini müxtəlifliyin inkişaf etdirilməsinə yaradılan şərait gələcəkdə separatizmə yol açmamalı və ölkənin suverenliyinə təhlükə törətməməlidir.

Multikultural mühitin yaranması ümumi vətəndaşlıq hissinin formalaşması ilə bilavasitə əlaqədardır. Belə ki, vətəndaşlıq bir etnosa və ya dinə mənsub olmadan daha əhəmiyyətlidir. Vətəndaşlıq status və hüquqlarla malik olmaqla hər hansı bir ölkədə yaşamaq deməkdir. Bərabərhüquqlu vətəndaşlıq hissinin formalaşması və möhkəmlənməsi cəmiyyətdə sabitliyin vacib şərtlərindən biridir. Tarixi təcrübə göstərir ki, hüquqi dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin inkişaf etdiyi ölkələrdə hər bir vətəndaş hansı etnosa və ya dinə mənsub olmamasından asılı olmayaraq bərabərhüquqlu vətəndaş kimi qəbul edilir.

Açar sözlər: multikulturalizm, dəyərlər, modellər, mədəniyyət, dövlət

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abdullayev K.M. Azərbaycanda multikultural təhlükəsizlik prinsipləri. “Yeni Azərbaycan” qəz., Bakı, 2015, 24 iyun
2. Castles S. Sozialwissenschaften und ethnische Minderheiten in Australien // Ethnizität Wissenschaft und Minderheiten / Hrsg. E. Dittrich, F.-O. Radtke. Opladen, 1990
3. Eriksen T. Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives. London: Pluto, 1993
4. Куропятник А.И. Мультикультурализм: идеология и политика социальной стабильности полиэтнических обществ. Журнал социологии и социальной антропологии. 2000, Том 3, № 2
5. <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/cameron-my-war-on-multiculturalism2205074.html> The Independent. Thursday 29 January 2015

Агасалим Гасанов

МОДЕЛИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА

Резюме

В статье раскрывается сущность понятия мультикультурализма и рассматриваются его различные модели. Проводится сравнительный анализ моделей мультикультурализма в некоторых развитых странах мира. Кроме того, рассматриваются страны относящиеся к мультикультурализму через интересы национальной безопасности, а также проводящие сдержанную политику. Отмечается, что политика мультикультурализма должна соответствовать национальным интересам и безопасности страны, где последние будучи принципиальным моментом должны быть опережающими. Другими словами, условия, созданные для развития этнического, религиозного разнообразия в будущем, не должны приводить к сепаратизму и создавать угрозу суверенитету страны.

Ключевые слова: мультикультурализм, ценности, модели, культура, государство

Aghasalim Hasanov

MODELS OF MULTICULTURALISM

Summary

The article studies the concept of multiculturalism and examines its various models. It comparatively analyzes the models of multiculturalism in some developed countries. At the same time, it analyzes the countries which approach the multiculturalism through the national security interests and conduct safe policy. It is noted that the multiculturalism policy must conform to the national interests and security of the country, and the last ones as the fundamental point should be ahead. Therefore, the conditions created for the development of the ethnic, religious diversity should not open the way to separatism and creat a threat to the sovereignty of the country in future.

Keywords: multiculturalism, values, models, culture, state